

*О.М. Рубанець,
доктор філософських наук,
професор НТУ України «КПІ»*

КОГНІТИВНА АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Когнітивна активність особистості є важливою характеристикою цілісності особистості в часовому вимірі. Нині її досліджено недостатньо. Натомість увага когнітивних досліджень прикута в основному до когнітивної активності у функціональному та інформаційному її проявах.

Функціональний вимір когнітивної активності дає змогу розвивати сучасні мережеві середовища зі штучними когнітивними суб'єктами й визначати когнітивний вимір присутності людини (людей) у взаємодії із складними технічними системами, що виконують когнітивні функції, а також здійснювати метафоризацію людини, з'ясовувати її когнітивну активність з позицій комп'ютерної метафори. Виявляючи функціональну спорідненість людського та позалюдського в еволюційному вимірі, він уможлиблює розкриття співвідношення людського та штучного інтелектів.

В еволюційному вимірі когнітивна активність засвідчує різноманітність способів по'єднання різних живих істот із навколишнім середовищем, виражає спосіб «врізування» кожної системи, що еволюціонує, в буття. Однак під час розкриття еволюційного функціонального виміру когнітивної активності йдеться не про суб'єкта чи особу, а про когнітивного агента, зв'язок якого із середовищем обмежений адаптаційними механізмами взаємодії. Когнітивна активність у функціональному вимірі має різні прояви когніції – когнітивне сприйняття, візуалізацію чи мислення у відношеннях «тут» і «тепер».

Це дає змогу обмежити розгляд взаємодії із середовищем розкриттям інформаційної взаємодії. Когнітивна активність на рівні інформаційних процесів наближує людину до технічного пристрою. Перехід у феноменологічну площину та введення у розгляд гетерофеноменології виявляє багатомірність інформаційних процесів у різних сферах, засвідчуючи внутрішню багатогранність пізнавального світу людини, однак при цьому позбавляючи її тієї внутрішньої глибини, яка полягає у зв'язку когнітивної активності

з тими її локусами, які виявляють вплив особистості як цілісності на всі прояви когнітивної діяльності. Серед таких локусів одним із найважливіших є локус пам'яті. Перехід від розгляду когнітивної активності у вигляді інформаційних процесів оброблення символної інформації до розкриття когнітивної активності особистості в локусі пам'яті і є нашою метою, яка зумовлює постановку низки таких завдань:

- проаналізувати сучасний стан розробки когнітивної активності особистості;
- з'ясувати теоретичні та методологічні передумови розкриття когнітивної активності особистості;
- з'ясувати вплив локусу пам'яті на когнітивні механізми відтворення цілісності особистості та тотожності останньої самій собі.

Когнітивна активність людини в еволюційному вимірі постає у вигляді еволюції когнітивних програм і метапрограм [17]. Ця еволюція є генетично та соціально зумовленою, в ній зміни в обробленні інформації можуть мати генетичні наслідки. Когнітивна активність розкривається також у вигляді когніції (пізнання), що постає в еволюційному вимірі як еволюція когнітивних пізнавальних здатностей. У розкритті когніції як *offline cognition* [1, 2] великого значення набувають розгляд заміщених процесів та відкладена обробка, коли сенсомоторні функції від'єднані від навколишнього середовища (Л.Барсалу, Р.Бекер, К.Ваймар-Хастінгс, Р.Зваан, Р.Гіббс, Л.Карлсон, А.Гленберг, Р.Голдстоун, М.Гонсалес-Маркес, Р.Кенні, Р.Лангакер, Б.Маквінні, К.Мадден, Д.Пешер, Д.Річардсон). Відмова від інтенціональності та полісемії [2, 20] виводить обробку інформації за межі когніції. В.Дем'янков, критикуючи когнітивізм за вихід за межі людини, відзначає «неможливість редукції людського до чистої інформації» [2, 20].

Сучасні когнітивні дослідження спираються на модульність когнітивних процесів. У когнітивізмі вирізняють модулі з когнітивної переробки певного виду інформації [3, 626–632]. Разом з тим формується уявлення про когнітивну систему людини, відбувається перехід до розгляду єдиної когнітивної системи людини [4, 144]. Виробляється поняття когніції, когнітивних структур, когнітивних здатностей і когнітивних процесів. Виявляється різноманітність когніцій. Як когніції розглядаються сприйняття, мовна діяльність, пам'ять, уявлення, протиставлені афектам [5, 181]. Запроваджується поняття мовної когніції. Розглядаються сприйняття, мислення

як когнітивні процеси [4, 63], а також як когнітивні структури [6, 12]. «Поняття когнітивних структур можна визначити так: це ті сталі інтелектуальні утворення, які дістають своє виявлення в ментальних процесах та роблять можливою подію знання, тобто дозволяють нам мати знання (або внутрішню впевненість у тому, що ми їх маємо)» [7, 6]. Розглядаються когнітивні здатності, в тому числі й «до мови та вербального розуміння, до тісно пов'язаного з мовою знаково-символічного мислення, що базуються на сумісній роботі багатьох нейронних систем мозку й кооперації великого числа когнітивних структур» [4, 117]. Когнітивне досліджується у вигляді когнітивних процесів – сприйняття, мислення тощо, когнітивної системи людини, її свідомості, пов'язаної з обробкою інформації (І.Меркулов) [4, 63, 144]. Дослідження Ф.Варели, У.Матурани, Г.Фоллмер сприяли наданню першорядного значення інкарнованості та інактивованості пізнання, мезокосмізму когнітивних пізнавальних здатностей людини та їх вродженої вбудованості. Ідеї У.Матурани сприймаються з позицій ототожнення процесуального аспекту життя і когнітивного процесу [8, 239].

Деконструювання самості [9, 108] і пояснення Д.Деннетом свідомості без врахування ментального перетворили людину на втілення свідомого робота [10, 431–435]. Аналогія між людськими когнітивними процесами та інформаційними процесами комп'ютера на основі подібності синтаксису [9, 113] перетворює людину на дещо [10, 84–86]. При цьому пластичність людського мозку [10, 182] не розкривається у вимірі суб'єктивної реальності. Однак з'ясування значення «прекогнітивної каруселі» [10, 167] спонукає з'ясувати питання про джерела самоактивації свідомості.

У більшості наукових праць когнітивна активність розглядається не сама по собі, а у вигляді її знанневих, модельних чи методологічно-реконструкційних проявів. Дослідження мовних і граматичних структур виявляють значимість її візуально-образних проявів. При цьому вивчається візуалізована образна система, пов'язана з візуалізацією образів дії та її спрямованості, яку (візуалізації) розкривають у мові окремі займенники. У.Найссер, досліджуючи когнітивну активність [11, 71], в значенні протилежностей наводить розгляд Гібсона «в термінах структури середовища» [11, 72]. При цьому дослідників «мало цікавить те, яку саме інформацію містить реальне середовище. Вони, так би мовити, залишають того, хто сприймає, таким, який заплутався в своїй власній системі

переробки інформації...» [11, 72].

Акцентування значення відкладеної обробки інформації при розкритті перцептивних процесів створює теоретичне підґрунтя для розкриття внутрішньої складності особистісного виміру та виявлення його значення в когнітивних процесах. Когнітивна система людини у відкладеній обробці інформації виявляє значення її внутрішнього простору, пов'язаного з перцептивним досвідом особистості. Встановлення наявності усталених значень візуалізованих образів, які виникають у свідомості людини під час застосування певних граматичних конструкцій, засвідчує значення закріпленого в мові візуалізованого перцептивного досвіду певної колективності (спільноти, з'єднаної комунікативними зв'язками в мовному середовищі). Когнітивну систему людини у світі інтеграції сучасних досліджень у когнітивних науках можна розглядати не тільки в контексті формування когнітивних зв'язків із природним середовищем, а й у більш інтегрованих системних взаємодіях особистості. Виокремлення особливого виду систем, для яких пізнання є життя, робить когнітивну активність системоутворювальним чинником. Досі цей системний зв'язок розглядали в контексті зв'язку когнітивної активності з формуванням ідентичності системи.

Однак спрямованість комплексу когнітивних досліджень на розкриття зовнішніх інформаційних взаємодій із середовищем сприяло витлумаченню ідентичності системи як зовнішньої.

Розгляд когнітивної інформації та розкриття значення обробки когнітивної інформації в неокогнітивній революції [16, 4], що відбувається в когнітивних науках, створюють можливість переходу від об'єктивного розгляду когніції як інформаційного процесу до дослідження когнітивної активності особистості.

Когнітивність становлять усі взаємодії, в яких автопоетична система може брати участь, не втрачаючи своєї ідентичності [12, 119]. Якщо жива система починає брати участь у взаємодіях, не приписаних її організацією, ця взаємодія лишається поза межами когнітивності цієї системи [12, 6]. Визначення когнітивної сфери (*cognitive domain*) пов'язане з тим, що живі системи є когнітивними, а життя є процес когніції [12, 8]. У об'єктивованому розгляді інформаційних процесів внутрішні когнітивні процеси постають як такі, що можуть бути відділені від людини і постають (функціонально) у вигляді роботи комп'ютера, мереж, мережевих інформаційних взаємодій та ін. У світлі розгляду когнітивного як функції

соціальної системи все більшого значення набуває дослідження соціальної когніції. Остання постає як концептуальний каркас когнітивних стадій оброблення інформації [14, 122].

Відтак відбувається введення соціальної когніції в побудову соціального світу та його репрезентацій. Дослідження її (соціальної когніції) спирається на розгляд пам'яті особистості, а також на когнітивні застереження й лінгвістичні комунікації.

Проблема людини та її суб'єктного виміру когнітивного має своєю передумовою не спостережувані процеси, а здатності людини, які породжують певні спостережувальні дії, розгляд яких у когнітивізмі розкривається в термінах символічних систем [15, 306–307].

Дослідження когнітивної активності особистості відбувається у вигляді з'ясування цілісності внутрішнього та зовнішнього: як функціональної взаємодії із середовищем «тут» і «тепер» і водночас як дії, заглибленої в перцептивний особистісний досвід та закоріненої у візуальних образах когнітивної історичної пам'яті.

Запровадження локусу пам'яті створює когнітивну цілісність пізнавальних дій, пов'язуючи когніцію з відчуттям життя та відтворенням цілісності особистості як її тотожності самій собі у часовому вимірі як «просторі життя». При цьому когнітивне, як основа самомодифікації системи (У. Матурана), що діє як основа її моментальних самоперетворень на рівні тиску, серцебиття та функціональної взаємодії всіх систем, набуває якісно нового, поглибленого розуміння, зумовленого впливом розвитку когнітивного особистісного виміру на її когнітивну активність. Когнітивна активність постає як перехід до живого пізнання людини. Досі ми не мали змоги відійти від тенденції біологічного виміру впливу когнітивного на системні модифікації і саму пізнавальну активність. Однак перспективи застосування тілесного підходу в соціальній психології, антропології, педагогіці зумовлюють необхідність дослідження тих локусів когнітивної активності, які інтегрували б у собі тілесність та свідомість, біологічне та соціальне, індивідуально-персональне та соціокультурну когнітивно-комунікативну традицію.

Локус пам'яті є тим внутрішнім локусом когнітивної активності, який спаює окремі когнітивні акти та дії в інтегровану особистісну цілісність. У ньому персоніфікований чуттєвий досвід у своїх когнітивних вимірах дії іманентно пов'язаний з візуалізованими колективними образами історичної пам'яті. Невід'єднаність індивідуального

від колективного, ментального від історичного засвідчує закоріненість когнітивної активності особистості в соціокультурній традиції та візуалізованих колективних когнітивних образах, закріплених у граматичних структурах мови.

Закоріненість когнітивної активності – *The Embodied Minde* (Е.Рош, М.Томпсон, Ф.Варела) – постає у вигляді інкарнованості мозку та його інактивованості. Взаємозв'язок мислення та мозку, відмова від ідеального як ментальної активності, обмеженої ролями, вивчення впливу локусу пам'яті на інтегровану єдність минулого/сучасного в ментальних процесах відкриває нові форми зв'язку людини із середовищем. Це інтегрований зв'язок, який дає відчуття життя та стає основою відтворення перцептивного досвіду особистості в її когнітивній активності. Складність відчуття життя виявляється не лише в неможливості позбутися слідів минулого – історичного та культурного – мислення, але й як зв'язок мислення з візуалізованими культурними образами, які в найкращих зразках національної поезії стають образами колективної пам'яті.

Виокремлення локусу пам'яті та вивчення його впливу на відтворення цілісності особистості та її тотожності самій собі в когнітивній активності людини дає можливість по-новому тлумачити зв'язок людини із середовищем. Замість безособового когнітивного агента чи актора, функціональна активність якого відірвана від розгляду мозку та його стану, постає когнітивна активність людини в цілісності її ментальних проявів, які завдяки локусу пам'яті поєднують у мисленневих явищах людської свідомості минуле, теперішнє та майбутнє.

Локус пам'яті виявляє закоріненість когнітивної активності особистості в ті візуалізовані образи, які досліджуються в інших напрямках когнітивних наук. Теоретичне реконструювання когнітивного як процесуального та ментального в розробці теоретичних засад когнітивних технологій оброблення текстів виявляє внутрішній зв'язок процесу мовлення і процесу мислення в сучасних ментальних проявах. Як би не тлумачили когнітивну активність людини, редукуючи її до процесів оброблення інформації та до виконання певних пізнавальних функцій, справжню когніцію дійсної людини неможливо позбавити її людського виміру, пов'язаного з її пам'яттю та історією. Життєвий світ у світлі впливу локусу пам'яті на когнітивну активність людини стає чимось більшим, ніж допредикативною структурою, яка визначає сприйняття речей і процеси мовлення.

Це сприяє відтворенню смислових відтінків концепту життя.

Lebenswelt (Е. Гуссерль) міститься не в людині і не в її когнітивній активності. Він формує світ і світобачення визначально. Локус пам'яті – це породження когнітивної системи людини. Водночас це – специфічна «врізка» особистості – індивідуально-перцептивна та соціокультурно-історична – у зовнішнє середовище. Людина не є функціональним комп'ютером, що безвідмовно обробляє всю інформацію, яка поступає ззовні. Усі спроби говорити і писати про її внутрішнє програмне забезпечення – це данина комп'ютерній метафорі, екстраполяція успішності когнітивізму та його технічних розробок на когнітивну активність людини.

Справа не в пошуках втраченої самості людини і не в перетворенні людини на комп'ютер. Сучасні когнітивні дослідження та їх результати мають бути переосмислені в контексті сучасних філософських досліджень людини. Людина, її воля, її внутрішня свобода та здатність до вибору є онтологічною передумовою демократичної світобудови. Здатність її до бунту, до боротьби за встановлення справедливості щодо інших, здатність віддавати своє життя за колективні цілі роблять людину найдосконалішим витвором еволюційного розвитку когнітивної активності. Збереження людського в людині є найважливішим завданням суспільного гуманітарного розвитку. Втрата його чи його істотне обмеження безпосередньо пов'язані з утвердженням дегуманізованих суспільних і цивілізаційних форм життя.

Локус пам'яті та його вплив на когнітивну активність людини можуть породити технократичну функціоналістську версію впливу довготривалої та оперативної пам'яті на інформаційні процеси, обробку інформації та функціональну активність. Запровадження локусу пам'яті як перцептивної особистісної та водночас як пам'яті візуалізованої, історичної, з'ясування його впливу на когнітивну активність людини презентують останню як інтегровану в культурну пам'ять і перцептивний особистісний досвід. Така інтегрованість перетворює функціональний та інформаційний підходи до когнітивної активності людини на такі концептуально-ментально-репрезентаційні прояви, в яких сучасні прояви когнітивної активності «тут» і «тепер» є формою зв'язку минулого з майбутнім.

ЛІТЕРАТУРА

1. Zwaan R., Pecher D. Introduction to Grounding Cognition: The Role of Perception and Action in Memory, Language, and Thinking // *Grounding Cognition: The Role of Perception and Action in Memory, Language, and Thinking*. Ed. by Pecher D., Zwaan R. – New York: Cambridge University Press, 2005. – P.1–7.
2. Демьянков В.З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода // *Вопросы языкознания*. – 1994. – №4. – С. 17–33.
3. Jackendoff R. Is there a faculty of social cognition? // *Noam Chomsky: Critical assessments*. – L.; N.Y.: Routledge, 1994. – Vol.III. Anthropology. 1994. – P. 626–640.
4. Меркулов И.П. Когнитивные способности. – М., 2005. – 182 с.
5. Richelle M. Les cognitivismes: Progrès, régression ou suicide de la psychologie? // In M. Siguan (Ed.), *Comportement, Cognition, Conscience* – Paris: P.U.F., 1987. – P.181–199.
6. Конверский А.Е. Теория и ее обоснование. – К., 2000. – 179 с.
7. Петрушенко В. Онтологія знання: поняття та різновиди когнітивних структур // *Філософська думка*. – 2002. – №6. – С.6–18.
8. Микешина Л.А. Философия познания. Полемиические главы. – М., 2002. – 622 с. // *Вопросы философии*. – 2002. – № 11. – С.238–242.
9. Юлина Н.С. Д. Деннет: самость как «центр нарративной гравитации» или почему возможны самостные компьютеры // *Вопросы философии*. – 2003. – №2. – С. 104–120.
10. Dennett D.C. *Consciousness Explained*. – MV.-NY. : Back Bay Books, 1992. – 528 p.
11. Нейссер У. Познание и реальность: Смысл и принципы когнитивной психологии / Пер. с англ. В.В. Лучкова. – М., 1981. – 230 с.
12. Varela F.J. *Principles of Biological Autonomy*. – Elsevier/North-Holland, New York, 1979. – 306 p.
13. Maturana H. *Neurophysiology of cognition* // in *Cognition: a Multiple View*, P. Garvin (ed.). – Spartan Books, New York, 1970. – P.3–23.
14. Hewstone M., Stroebe W., Stephenson G.M. (Eds). *Introduction to social psychology: A European Perspective*. – Oxford: Blackwell, 2001. – 752 p.
15. Gardner H.E., Wolf D.P. The symbolic products of early childhood // D. Gorfiltz, J.T. Wohlwill eds. *Curiosity, imagination, and play: On the development of spontaneous cognitive and motivational processes*. – Hillsdale (N.Y.), L.; Erlbaum, 1987. – P.305–325.
16. Меркулов И.П. Введение: формирование когнитивных представлений в эпистемологии. // *Эволюция. Мышление. Сознание. (Когнитивный подход и эпистемология)*. – М., 2004. – С.3–34.
17. Меркулов И.П. Когнитивная эволюция. – М., 1999. – 311 с.

Рубанець О.М. Когнітивна активність особистості.

У статті з позицій холистичого підходу на основі сучасних досягнень когнітивної науки висвітлюється когнітивна активність особистості. Показано обмеженість редукції когнітивної активності особистості до функціональних аспектів обробки інформації. Проаналізовано інформаційний і гетерофеноменологічний підходи до когнітивної активності особистості. Розглядається також когнітивна активність особистості в локусі пам'яті. Це дає можливість перейти від розгляду когнітивної активності як об'єкта моделювання, теоретичного та методологічного реконструювання до розробки її як основи відтворення цілісності й totoжності особистості самій собі в часовому вимірі.

Ключові слова: когніція, мовна і соціальна когніція, когнітивна активність особистості, когнітивна активність особистості в локусі пам'яті, когнітивні пізнавальні здатності, когнітивна система людини.

Рубанець А.М. Когнитивная активность личности.

В статье с позиций холистического подхода на основе современных достижений когнитивной науки описывается когнитивная активность личности. Показана ограниченность редукции когнитивной активности личности к функциональным аспектам обработки информации. Проанализированы информационный и гетерофеноменологический подходы к когнитивной активности личности. Рассматривается также когнитивная активность личности в локусе памяти. Это дает возможность перейти от рассмотрения когнитивной активности как объекта моделирования, теоретического и методологического реконструирования к разработке ее как основы воспроизводства целостности и тождественности личности самой себе во временном измерении.

Ключевые слова: когниция, языковая и социальная когниция, когнитивная активность личности, когнитивная активность личности в локусе памяти, когнитивные познавательные способности, когнитивная система человека.

Rubanets A.M. Cognitive activity of the person.

The article reveals the cognitive activity of the person from the position of a holistic approach. The study of cognitive activity of the person is based on recent advances in cognitive science. Revealed a limited reduction of the cognitive activity of the person to the functional aspects of information processing. Analyzed the information and heterofenomenologicheskyy approaches to cognitive activity of the person. We consider the cognitive activity of the person in the locus memory. This makes it possible to move from consideration of cognitive activity as an object of modeling, theoretical and methodological renovation to develop it as the basis for the reproduction of the integrity and identity of the person itself in the time domain.

Key words: cognition, language and social cognition, cognitive activity of personality, cognitive activity of the person at the locus of memory, cognitive cognitive abilities, human cognitive system.